

ПЕДАГОГИКА ИЛИМДЕРИ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCE

Алимбеков А., Боркоев Б.М.

**КЫРГЫЗСТАНДА ЖОГОРКУ КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ӨНҮГҮШ
 ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ ЖАНА ПРОБЛЕМАЛАРЫ**

Алимбеков А., Боркоев Б.М.

**ТЕНДЕНЦИИ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО
 ОБРАЗОВАНИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ**

A. Alimbekov, B.M. Borkoev

**DEVELOPMENT TRENDS AND CHALLENGES OF HIGHER EDUCATION IN
 KYRGYZSTAN**

УДК: 332.84

Бул макалада Кыргызстанда жогорку кесиптик билим берүү системасынын сандык көрсөткүчтөрүнө, структуралык жана мазмундук жактан өнүгүш тенденцияларына мүнөздөмө берилет. Ошону менен бирдикте жогорку кесиптик билим берүү системасынын ийгиликтүү өнүгүшүнө кедерги болгон айрым проблемалар талдоого алынат.

Негизги сөздөр: жогорку кесиптик билим берүү, өнүгүш, стандарт, тенденция, проблема.

В данной статье характеризуется количественные показатели, тенденции структурного и содержательного развития в системе высшего профессионального образования Кыргызстана. Вместе с тем обсуждаются основные тормозящие факторы развития высшего образования.

Ключевые слова: высшее профессиональное образование, развитие, стандарт, тенденция, проблема.

This article is characterized quantitative indicators, tendencies of structural and substantive developments of higher education systems of Kyrgyzstan. However discussed the main hindering factors in the development of higher education systems.

Key words: higher professional education, development, standard, trend, problem.

Кыргызстан эгемендүү өлкө катары жогорку кесиптик билим берүүнүн көп тармактуу системасына ээ. Кесиптик жогорку билим берүү чыныгы эмгек рыногунда иштөөгө жөндөмдүү адам ресурстарын өнүктүрүүнү камсыз кылат жана инсандын билим алууга болгон талабын канааттандырууга багытталат. Республиканын жогорку кесиптик билим берүү системасынын азыркы абалы кандай? Соңку жылдардагы реформалардын майнабы эмне болду? Дүйнөлүк жогорку билим берүү системасы менен биригүү, бүтүндөшүү процесстери туура жолдо баратабы? Бул чөйрөдөгү максаттарыбыздын, ориентирлери жана маарасы эмнелер? Тилекке каршы, Кыргызстандын жогорку кесиптик билим берүү системасын үйрөнүүгө баш койгон ар кандай адам

жогоркудай суроолорго жооп табуу жагынан бир топ кыйынчылыктарга учурашат. Анткени, бул суроолордун тегерегинде атайын жүргүзүлгөн изилдөөлөр жокко эсе. Болсо да, анын айрым аспектилерине гана арналып системдүү анализдин предмети боло элек. Сунушталган макала жогорку кесиптик билим берүү чөйрөсүнө таандык ушундай кемтени аз да болсо толтурууга салым кошуу ниетин көзөмөл тутат.

Обол жогорку окуу жайлардын сандык өнүгүш тенденциясы жөнүндө сөз кылалы. Эгерде 1990-жылга чейин Кыргызстанда 10 гана жогорку окуу жайы (ЖОЖ) болсо, 2007-жылдарда алардын саны 56 га, аларда окугандардын саны 250 миңден ашкан учурлар да болгон [1-3].

Учурда жогорку билим берүү ЖОЖдордун жалпы саны 52. Алардын 31 мамлекеттик ЖОЖ, 21 мамлекеттик эмес жождор, үч мамлекеттик ЖОЖ өзүн-өзү каржылоо шартында иштейт Жалпысынан жогорку окуу жайларда 230 миң 200 студент 146 адистик боюнча билим алышат

Региондор боюнча ЖОЖдор төмөнкүдөй түрдө бөлүштүрүлгөн:

- Бишкек шаарында 21 мамлекеттик ЖОЖ жана 9 мамлекеттик эмес ЖОЖ бар;
- Ош шаарында жана Ош облусунда - 5 мамлекеттик жана 1 мамлекеттик эмес ЖОЖ;
- Жалал-Абад шаарында жана облусунда - Жалал-Абад мамлекеттик университети жана 2 мамлекеттик эмес ЖОЖ;
- Ысык-Көл облусунда Ысык-Көл мамлекеттик университети жана 3 мамлекеттик эмес ЖОЖ иштейт.

Ал эми Нарын, Талас, Баткен облустарында бирден ЖОЖ иштейт - бул көз карандысыздык жылдары түзүлгөн мамлекеттик университеттер [4].

Кыргызстанда калктын 1 миллион адамына 10 го жакын окуу жай туура келет. Башка өлкөлөрдө мындай көрсөткүчтөр өтө жогору эмес. Алсак, 1 миллион адамга Россияда 6, Англияда 2 гана университет туура келет. Башкача эсеп менен

караганда 60 миллион калкы бар Италияда 65, 45 миллион калкы бар Испанияда 60, 63 миллион калкы бар Францияда 41 гана университет бар.

Кыргызстанда студенттердин басымдуу көпчүлүгү мамлекеттик университеттерде окушат. Жеке менчик жогорку билим берүү уюмдарында окугандар республика боюнча студенттердин 25,6% гана түзөт.

Кыргызстанда жогорку кесиптик билим берүү уюмдарындагы студенттердин санынын өсүшүнө назар салсак сонку жылдарда төмөндөө тенденциясы байкалат. Эгерде 2003-жылдан баштап калктын 10 миңине 401 студент туура келип, ал көрсөткүч 2007-жылы 477 ге жетсе, 2015-жылы 380 студентке чейин азайган [1-3, 5-7].

Мунун объективдүү себептери катары төмөнкүлөрдү белгилөөгө болот:

1. Жогорку окуу жайларга кабыл алуунун босого балынын 110 го жогорулаганы. Чындыгында эле жогорку окуу жайларга жалпы республикалык тестирилөөдөн 110 дон төмөн балл алгандарга чек коюлушу, «контрагын төлөсөң каалаган окуу жайдын эшиги ачык» деген илдетке айланган көрүнүштү кескин токтотууга негиз болду.

2. Жогорку билим алуу боюнча контракттык төлөм акыларынын кымбатташы. Айрым менчик жогорку билим берүү уюмдарында окуу акысы өтө кымбат. Кыргызстандын жогорку окуу жайларында студенттердин 80% ашыгы контракттык акы төлөө негизинде билим алышат. Бюджеттик негизде окугандар жалпы студенттердин 13% гана түзөт.

3. Рынок шартында керектүү кесиптик компетенттүүлүктөргө кыска мөөнөттө ээ болуу зарылчылыгы жаралды. Ошондон улам жаштардын көпчүлүгү ата-энелеринин бюджетине оордук келтирбей, окууларын таштап кыска мөөнөттү окуу жайлар аркылуу кесипке ээ болууга ыктай башташты. Айрым маалыматтар боюнча жогорку окуу жайларында окууларын таштап кеткендердин саны Советтик мезгилде болгону 10% гана түзсө азыр ар бир үчүнчү студент окууну таштап кетүүдө.

Жогорку кесиптик билим берүүнүн мазмундук жактан өнүгүш тенденциялары «стандарт», «стандартташтыруу» - деген түшүнүктөр аркылуу чечмеленет.

Акыркы 15 жыл ичинде Кыргызстандын жогорку кесиптик билим берүү системасы бир катар реформалар менен коштолду. Алардын негизинде мамлекеттик стандарты олуттуу өзгөрүүлөргө учурады.

Аларды төмөнкүдөй этаптарга бөлүп кароого болот:

- **биринчи этап** – мазмундук өзгөртүүгө багытталган стандарттар.

- **экинчи этап** – формалык жана структуралык өзгөртүүгө багытталган стандарттар.

Жогорку билим берүү боюнча мамлекеттик стандарттардын биринчи мууну 1993-94-жылдыры иштелип чыгып ишке киргизилген.

Бул стандартта окуу пландарын долбоорлоонун милдеттүү мамлекеттик жана жождук компонент-

тери каралган. Милдеттүү жалпы мамлекеттик компонент өздөштүрүлүүгө тийиш болгон программанын 60% аз эмес, 80% көп эмес бөлүгүн түзүшү зарыл болгон. *ЖОЖдук компоненттер* конкреттүү окуу жайдын регионалдык өзгөчөлүктөргө ылайык кадр даярдоо талаптарын эске алууга мүмкүнчүлүк берген.

2001-жылы Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан бул стандарттарды жаңылоо жана өркүндөтүүнүн макети сунушталган. 2003-жылдан баштап Кыргыз Республикасында *жогорку кесиптик билим берүүнүн* убактылуу мамлекеттик стандарттары иштей баштаган.

Жогорку кесиптик билим берүүнүн *экинчи муундагы стандартына ылайык* адистерди даярдоонун багыттары олуттуу ирилештирилген жана интеграцияланган. Буга байланыштуу адистерди даярдоо программаларынын мазмунунун фундаменталдуулугу күчөтүлгөн. Башкача айтканда бул стандарт жогорку окуу жайда болочок адистерди андан ары өмүр бою кошумча кесиптик билим берүү программалары аркылуу жаңылоо, өркүндөтүүгө пайдубал болуучу базалык кесиптик билимдерге ээ кылуу зарыл деген философияга негизделген.

Кесиптик жогорку билим берүү боюнча стандарттардын биринчи жана экинчи мууну билим берүү программаларын аныктоо боюнча жогорку окуу жайлардын академиялык эркиндиктерин олуттуу кеңейтүүнү эң негизги приоритет катары караган. Арийне, бул стандарттар мурдагы мезгилдерге салыштырмалуу билим берүүнүн мазмунун иштеп чыгуу боюнча борборлоштурулган системасынан арылууга бул ишке окуу жайлардын түзүүчү, эксперт катары тикеден тике активдүү катышуусун камсыз кылган. Ошону менен бирдикте бул муундагы стандарттарда кесиптик билим берүүнүн маалымат – билимге багытталган моделинин элементтери көбүрөөк болгондуктан, окуу материалдарын өздөштүрүүнүн натыйжаларына коюлуучу талаптар алдыңкы планда каралбай калган. Сонку жылдары Кыргыз Республикасынын Болония процессине кошулуу ниети менен Болония декларациясынын принциптерине шайкеш билим берүүнүн жаңы моделине өтүү боюнча ары реалдуу, ары активдүү аракеттер башталды. Буга байланыштуу КРнын Өкмөтү 2011-жылы ЖОЖдордо эки баскычтуу билим берүүгө өтүү жана жаңы муундун Мамлекеттик стандартынын макети боюнча токтомун бекиткен [8]. Бул токтомго ылайык 2012-жылдын 1-сентябрынан баштап, Кыргызстандын ЖОЖдору магистратура жана бакалавр деген аталыштагы эки баскычтуу окутуу системасына өткөн. Учурда бекилген макетке ылайык эки баскычтуу жогорку кесиптик билим берүүнүн стандарттары иштелип чыгып, тиешелүү экспертизалардан өтүп Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан бекилип колдонууга сунушталган.

Эки баскычтуу жогорку кесиптик билим берүү стандарттарын өздөштүрүүнүн негизги параметрлери төмөнкүлөр менен аныкталат:

Жогорку кесиптик билим берүү стандартын өздөштүрүүнүн жалпы (4 жылдык) эмгек сыйымдуулугу 240 дан кем эмес кредитке, жылдык эмгек сыйымдуулугу 60 кредитке, бир семестредеги эмгек сыйымдуулугу 30 кредитке (зачеттук бирдикке) барабар. Бир кредит (зачеттук бирдик) студенттин окуу ишинин 30 академиялык саатына барабар. Магистрдик программанын мөөнөтүнө (2-жылдык) жараша билим берүү стандартын өздөштүрүүнүн жалпы эмгек сыйымдуулугу 120 кредитти түзөт. Апталык окуу жүгү 54 академиялык саатына же 1,5 кредитке барабар. Мамлекеттик билим берүү программасынын ээ болгон компетенттүүлүктөрүн баалоо мамлекеттик экзамен жана магистрдик диссертацияларды коргоо формасында ишке ашат.

Магистранттар билим алуу, үйрөнүү стратегиясы, технологиясы боюнча жетишээрлик интеллектуалдык тажрыйбасы, маселелерге карата өз бетинче субъективдүү позициясы бар инсандар. Кабыл алуу учурунда талапкердин ушул тажрыйбасы кылдат эске алынышы зарыл.

Көптөгөн расмий документтерде жана илимий адабияттарда ачыкталып келе жаткандай эки баскычтуу кесиптик жогорку билим берүү багытындагы реформалар дүйнөлүк билим берүү мейкиндигинде сыноодон өткөн бул тармакты экономиканын өнүгүшүнүн заманбап тенденцияларына жараша формалык, мазмундук, технологиялык жактан кайра курууга багытталган олуттуу жана келечектүү кадамдар.

Эки баскычтуу билим берүү контекстинде жогорку окуу жайлар алдында бир гана «билим ээси» эмес, эң башкысы «ой жүгүртүүгө, билимди өз алдынча табууга ийкемдүү», өзүнүн кесиптик өнүгүшү үчүн жоопкерчиликти моюндай алган адисти даярдоо милдети турат. Ушундан улам кесиптик билим берүү боюнча үчүнчү муундагы стандарттарда убакыт бюджетинин көлөмдүү бөлүгү өз алдынча билим алууга ажыратылган. Мындай убакыт бюджетинин көлөмү ар түрдүү дисциплиналар боюнча 50-80% түзөт. Демек, мында окутуучунун даяр билим менен директивалардын булагы катары аңдалган мурдагы образы, окуу процессин окуучунун өзүнүн активдүү аракетинин негизинде майнаптуу, натыйжалуу үйрөнүшүнө ылайык уюштура алган окутуунун жетекчисинин образы менен алмашышы шарт.

Түпкүлүгүндө мамлекеттик билим берүү стандарты жогорку окуу жайлардын жетекчилери, окутуучулары, студенттери баары үчүн бирдей мааниде эң башкы таяныч документ катары активдүү колдонулушу керек. Иш жүзүндө көпчүлүк окуу жайларда ал окуу планын түзүүчүлөр тарабынан гана айрым учурда гана керек болуучу «формалдык документ» таризинде кабылданып келет. Мамлекеттик стандартты иш жүзүнө ашыруунун негизги аткаруучулары болгон окутуучулар жана студенттер арасында аны барактап көрө электер жүздөп саналат.

Жогорку кесиптик билим берүүнүн эки баскычтуу системасынын стандарттарына ылайык билим берүү боюнча бардык жогорку окуу жайлардын шарттары бирдей эмес. Айрыкча магистрдик билим берүүнүн негизги компетенттеринин бири илимий изилдөөчүлүк компетенттүүлүк болгондуктан аны жүзөгө ашыруу үчүн илимий квалификациясы жогорку адистердин б.а. илимдин кандидаты, докторлорунун тартылышын шарттайт. Алдыңкы университеттерде калыптанган эреже салттарга ылайык мындай ишке катардагы окутуучулар өзгөчө шарттарда, ошол профил боюнча он жылдан ашык илимий-педагогикалык тажрыйбасы болсо гана катыша алышат. Тилекке каршы, азыркы учурда Кыргыз Республикасынын ЖОЖдорунда эмгектенген профессордук-окутуу курамдын жалпы санынан болгону 5% доктор, 23% илим кандидаты окумуштуулук даражасына ээ.

Кыргыз Республикасында жогорку окуу жайлардын ишин толугу менен Болония келишиминин принциптерине шайкеш уюштурууга кедерги болгон жогорудагыдан башка да бир катар объективдүү жагдайлар бар.

Алардын биринчиси азырынча жогорку окуу жайлар тарабынан Болония процессинин деле анын түпкү маңыз максатын, технологиясын терең түшүнүп жүзөгө ашырууга караганда азырынча формалдуу критерийлерин сактоо, жетекчиликке алуу б.а. имитация менен алек болгондор арбын.

Бул маселе боюнча педагогикалык коомчулукта биополярдуу карама каршы пикирлер үстөмдүк кылат. Айрым мурдагы муундун өкүлдөрү Болония процессин Советтик жогорку билим берүүнүн салттарын сүрүп чыгууга багытталган «атайын ойлонолуучу амал», чет элдик «диверсия» катары карашат. Арийне, мындай пикирлердин тамыр башатында Болония процессин жогорку билим берүүнүн жаңы парадигмасы катары таанып, талдоо эмес, чет элдик дегендин баарынан кооптонгон саясий-идеологиялык стереотиптер басымдуу орун ээлейт.

Экинчилер, Болония процессинин моделин түгөлү менен тез арада ишке киргизип, жогорку билим берүү системасын Европалык баалуулуктарга жалгаштырууну жактагандар. Алардын пикири боюнча Болония процесси көпчүлүк жаштарды Европа мейкиндигиндеги университеттерден билим алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ кылат. Бирок, чет элде билим алуу өтө чоң каражаттарды талап кылгандыктан андай мүмкүнчүлүккө бардык эле жаштар жетише алышпайт.

Болония процесси жаралган күндөн баштап жогорку кесиптик билим берүүнү замандын агымына шайкеш өнүктүрүү багытындагы эң прогрессивдүү модель катары дүйнө мамлекеттеринин көпчүлүгү тарабынан таанылды. Анын кайтарымдуулугу ага мүчө болуп кирген 49 мамлекеттин иш тажрыйбасы аркылуу тастыкталып келүүдө. Ошолорго негизденүү менен ишенимдүү тыянак чыгарууга болот: Болония процесси улуттук билим берүү система-

сынын пайдалуулук, майнаптуулук коэффициентин өнүктүрүүгө, жогорку билим берүүнүн өлкөнүн муктаждыктарына эң башкысы экономиканын инновациялык жол менен өнүгүшүнүндөгү ролун арттырууга багытталган Европалык реалдуу долбоор [3, 9].

Ааламдашуу сыяктуу эле Болония процессин жактыруу же жактырбоого болот, бирок, аны этибарга албай коюу же андан баш тартуу өтө кооптуу. Чын-чынына келгенде бул процесс бизде башталган. Кандай гана кырдаал болбосун Кыргызстан бул процесске эртеби кечпи кошулат. Кеп кандай кошулушунда турат. Болония процессинин модели ачыктык жана демократиялык принциптерге негизделген. Аны улуттук билим берүүнүн өзгөчөлүктөрүнө ылайык адаптациялабай өзүндөй көчүрүү, кайталоо жолу менен отургузуу жакшы натыйжага алып келбейт. Болония процесси жогорку билим берүүнүн жаңы - философиясы жана методологиясы. Аны кандай вариантта колдонуу ар бир өлкөнүн өзү тарабынан аныкталуучу - локалдык саясат.

Демек, бул иш атайын долбоорлор алкагында тыкыр изилденип аныкталуучу олуттуу маселелердин катарына кирет. Бирок, айрым ачык байкалган жактары туралуу азыр эле айта кетүү зарыл. Алсак, азыр биз тарабынан практикаланып жаткан эки баскычтуу кесиптик жогорку билим берүү «4 + 2» формуласына ылайык Кыргызстандын жаштары жогорку билимге ээ болуш үчүн 6 жыл окушу шарт. Мындай чечим ар кандай социалдык кесепети да болушу мүмкүн экендиги анык. Биринчиден кыргыздардын менталитетинде жогорку билимдүү болуш үчүн 6 жыл окуу кыйла ыңтайсыз абалды жаратат. Экинчиден, магистратурада окугандардын 15-20% эле бюджеттен каржылана турганын эске алсак, анда бүтүрүүчүлөрдүн көпчүлүгү эмгек ишмердүүлүгүн «бакалавр» даражасынан эле баштоого мажбур болот. Үчүнчүдөн, булардын натыйжасында Кыргызстан бара бара «бакалаврлар өлкөсүнө» айланып калышы мүмкүн. Акыбалга жараша дүйнөдө мындай абалдан чыгууга өбөлгө болгон тажрыйбалар арбын. Алсак, Европанын узак жылдык тажрыйбаларында «бакалавр» программасынын төмөнкүдөй эки типтүү модели жашап келет;

- 3 жылдык 180 кредиттик бирдик көлөмүндөгү бакалавр программасы;

- 4 жылдык 240 кредиттик бирдик көлөмүндөгү бакалавр программасы.

Европанын айрым мамлекеттеринин улуттук билим берүү моделинде бакалавр программасы төмөнкүдөй айрымачылыктарга ээ:

а) Норвегия жана Финляндияда 3-3,5 жыл;

б) Великобританияда кадимки бакалавр 3 жыл, артыкчылыктан бакалавр 4 жыл [5-7].

Бирок, Болония реформаларынын жылдарында 3 жылдык бакалавр программалары өзүнүн келечектүүлүгүн көрсөтүп келе жатат.

Эгерде Европанын айрым мамлекеттериндегидей «3 + 2» формуласын тандап алсак жаштар 5

жыл аралыгында «магистр» даражасына ээ болушса, анда Болония процессине бирдей даражадагы статус менен кирген болоор элек. Анын натыйжасында мамлекетибиз «магистрлер өлкөсүнө» айланып, жогорку кесиптик даярдыгы жогору адистер менен толукталышына да өбөлгө түзүлөөр эле.

Эки баскычтуу кесиптик жогорку билим берүүнүн дүйнө мамлекеттеринин тажрыйбасында сыноодон өткөн дагы бир тажрыйбасы бар. Ал «4 + 1» модели. Бул моделге ылайык соңку бир жыл атайын кесиптик компетенттүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталып, илимий изилдөө ишине даярдоо жана анын негизинде диссертация жактоо негизги максат катары каралбайт. Ошондуктан бул бир жылдык программа «диссертациясыз магистратура» - деген ат менен айрыкча Америка университеттеринде кеңири практикаланып келет. Мындай модел аркылуу мектеп мугалимдерин даярдоо Кыргыз-Түрк «Манас» университетинде да жүзөгө ашырылып жакшы натыйжаларын берген.

Кандай гана реформалар сунушталбасын алар окутуучулардын ишмердүүлүгү аркылуу ишке ашаары айкын. Буга байланыштуу азыркы ЖОЖдордун окутуучуларынын кесиптик-педагогикалык компетенттүүлүктөрүнүн мезгил талабына шайкеш келбегендигинде жатат. Анткени, азыр окутуучу студенттердин «өз алдынча билим алуусунун жетекчиси» деген түшүнүккө караганда «илимий маалыматтарды түздөн түз трансляциялоочу», «билимдин булагы» катары караган көз караштар басымдуулук кылат. Жогорку окуу жайлар жогорудагыдай көйгөйлөрдүн баарын түгөл чечүү аркылуу гана коом алдындагы милдеттерин толук аркалай алышат.

Адабияттар:

1. Абдырахманов Т.А. Высшая школа Кыргызстана в период демократического транзита. – Б.: «MaHprint», -2010. 266 с.
2. Абдырахманов Т.А. Кыргызстандын жана дүйнөнүн билим берүү системалары XXI к. -Б.: «MaHprint», -2013. 320 б.
3. Алимбеков А. Кыргызстанда жогорку кесиптик билим берүүнү стандартташтыруунун орчундуу проблемалары// Ааламдашуу алкагында көп баскычтуу жогорку билим берүүнүн абалы жана келечеги аттуу конгресстин материалдары. – Б.: КТУ «Манас». -2016. 5-6 б.
4. Постановление Правительства КР от 23 марта 2012 года №201 «О стратегических направлениях развития системы образования в Кыргызской Республике».
5. Кыргызстан цифраларда. Статистикалык жыйнак. - 2015. 338 с.
6. Образование и наука в Кыргызской Республике, 2009-2013 Статистический сборник. -2014г. Оценка сектора (краткий обзор): образование. <https://www.adb.org>.
7. Рыскулуева Ф.И. Типология вузов Кыргызстана и их стратегии адаптации к внешней среде. – Б.: 1998. 123 с.
8. Постановление правительства Кыргызской республики «Об установлении двухуровневой структуры высшего профессионального образования в Кыргызской Республике». Бишкек. от 23 августа 2011 года N 496
9. Проблемы реформирования системы образования Кыргызской Республики. (Национальный отчет). - Б. -2013. 14 с.

Рецензент: к.пед.н., профессор Конурбаев Т.